

**Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди**

МАТВИЄНКО Світлана Іванівна

УДК 37(09) (477.51): 78.07(075.8)

**МУЗИЧНА ОСВІТА ТА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ І МОЛОДІ
НА ЧЕРНІГІВЩИНІ (XVIII - XIX СТ.)**

13.00.01 - загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Харків – 2010

Дисертацією є рукопис
Робота виконана в Ніжинському державному університеті
імені Миколи Гоголя, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор,
Артемова Любов Вікторівна,
Київський Міжнародний університет,
завідувач відділу аспірантури.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор,
Михайличенко Олег Володимирович,
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка МОН України,
завідувач кафедри методики викладання
суспільних дисциплін,
декан історичного факультету;

кандидат педагогічних наук,
Масол Людмила Михайлівна,
Інститут проблем виховання
АПН України (м. Київ),
провідний співробітник лабораторії
естетичного виховання.

Захист відбудеться «15» березня 2010 року о 15⁰⁰ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64. 053. 06 в Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди МОН України за адресою: вул. Артема, 29, ауд. № 216, м. Харків, 61002.

Із дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці університету за адресою: вул. Блюхера, 2, ауд. № 215-В, м. Харків, 61168.

Автореферат розісланий «13» лютого 2010 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. В. Попова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність проблеми та ступінь наукової розробки теми. У Національній доктрині розвитку освіти України в ХХІ ст. зазначено, що одним зі стратегічних напрямів національного та громадянського виховання має стати формування в молоді особистісних рис громадян української держави, розвиненої духовності, художньо-естетичної культури. Вагомим чинником формування гармонійно розвиненої особистості є музична освіта й виховання молоді, які забезпечують збереження національної культури, захист її від розпаду і вандалізації, примноження культурної спадщини.

На сучасному етапі розвитку України ця проблема набула особливої актуальності, адже від її успішного розв'язання значним чином залежить подолання сучасних економічних та культурних чинників, які негативно впливають на рівень духовності молодого покоління.

Теоретико-методичні аспекти музичної освіти дітей та учнівської молоді розглядалися в наукових працях відомих педагогів, діячів музичної освіти та культури О. Апраксіної, С. Горбенка, В. Іванова, Л. Коваль, Л. Масол, О. Михайличенка, Г. Падалки, О. Рудницької, О. Ростовського, Т. Танько, Т. Тхоржевської, С. Уланової, К. Шамаєвої та інших учених.

У пошуках оптимальних шляхів наукового розв'язання зазначеної проблеми варто звернутися до позитивного історико-педагогічного досвіду, у якому зосереджено цінні здобутки національної музичної освіти та виховання дітей і молоді в окремих регіонах держави. Особливий інтерес у зв'язку з цим викликає історія музичної освіти на Чернігівщині, де в різні історичні періоди, на етапах великих культурних піднесенень та освітніх деформацій, було накопичено великий досвід у цій галузі.

Оцінюючи ступінь вивченості проблеми, зазначимо, що більшість виконаних наукових досліджень стосується лише окремих аспектів історії музичної освіти й виховання дітей і молоді в Україні, у тому числі на Чернігівщині.

Так, окремим питанням історії та культурно-освітнього розвитку Чернігівського краю присвячено праці вчених минулого Д. Антоновича, М. Грушевського, Д. Дорошенка, Я. Ісаєвича, І. Крип'якевича, О. Лазаревського, І. Огієнка, В. Татіщева, О. Шафонського та інших. Науковцями пореволюційної доби М. Грінченком, Ф. Ернстом, П. Єфименко, К. Копержинським, К. Харламповичем, Д. Щербаківським в контексті тогочасних установок розглядалися питання музично-професійної підготовки молоді до виконавської діяльності. У працях учених-мистецтвознавців кінця ХХ ст. Л. Архимович, Л. Баранівської, Н. Герасимової-Персидської, Б. Гнидь, М. Гордійчука, К. Квітки, Ю. Келдиша, Л. Корній, І. Ляшенка, О. Цалай-Якименко, О. Шреєр-Ткаченко, І. Юдкіна, М. Юрченка, Ю. Ясиновського та інших окреслено напрями розвитку музичної освіти на Чернігівщині в XVII – першій половині XIX ст., переважно крізь призму мистецьких процесів означеного періоду. Вагомий внесок у вивчення історії музичної

освіти на Чернігівщині зроблено сучасними дослідниками Т. Грищенко, І. Доброскок, О. Донченко, О. Кравчук, М. Маріо, Н. Олійник, А. Омельченко, О. Овчарук, І. Петренко, М. Підгорбунським, Н. Рудічевою, О. Травкіною, Т. Тюльпою, Т. Сухенко, С. Чуйко та іншими вченими, дисертаційні роботи яких містять фактичний матеріал стосовно змісту музично-виховної роботи з учнями в різних закладах освіти. Мистецтвознавчий аспект розвитку музичної культури Чернігівського краю кінця XIX – початку XX ст. розкрито в наукових дослідженнях О. Васюти, Л. Дорохіної, Т. Ляшенко, В. Малиневської та інших.

Однак дослідження проблеми музичної освіти та виховання дітей і молоді на Чернігівщині в XVIII – XIX століттях не набуло цілісності.

Отже, актуальність, відсутність цілісного дослідження проблеми, її загостреність на сучасному етапі розвитку суспільства зумовили вибір теми наукового дослідження **«Музична освіта та виховання дітей і молоді на Чернігівщині (XVIII – XIX ст.)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано згідно з планом науково-дослідних робіт кафедри дошкільної освіти Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя («Шляхи вдосконалення професійної підготовки фахівця дошкільної освіти»).

Тему дисертації затверджено вченою радою Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (протокол № 5 від 31 травня 2007 року) та узгоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН України (протокол № 6 від 19 червня 2007 року).

Мета дослідження – здійснити цілісний аналіз розвитку музичної освіти та виховання дітей і молоді на Чернігівщині у XVIII – XIX ст., визначити особливості їх організації та практики щодо використання педагогічних здобутків за сучасних умов.

Завдання дослідження:

1. Визначити витоки, історичні та педагогічні передумови розвитку музичної освіти й виховання дітей і молоді на Чернігівщині.
2. Науково обґрунтувати етапи розвитку музичної освіти на Чернігівщині щодо розкриття особливостей організації та змісту навчальної та виховної роботи з дітьми й учнівською молоддю засобами музичного мистецтва.
3. Схарактеризувати форми, методи й характерні тенденції музичної освіти й виховання дітей та молоді на Чернігівщині в досліджуваній період.
4. Накреслити напрями використання позитивного досвіду музичної освіти та виховання дітей і молоді в Чернігівському регіоні за сучасних умов.

Об'єкт дослідження – розвиток музичної освіти на Чернігівщині.

Предмет дослідження – теорія та практика музичної освіти й виховання дітей і молоді на Чернігівщині у XVIII – XIX ст.

Теоретичну основу дослідження становлять:

– положення та висновки наукових праць з проблем історичного, суспільного та соціально-економічного розвитку України (М. Грушевський, Д. Донцов, О. Субтельний, Д. Яворницький та інші);

– матеріали з історії вітчизняної освіти (Л. Артемова, Л. Ваховський, Б. Грінченко, С. Золотухіна, М. Євтух, М. Коцюбинський, В. Курило, М. Левківський, О. Попова, О. Русов, С. Русова, С. Сірополко, О. Сухомлинська, Л. Штефан, Н. Якушко, М. Ярмаченко та інші), у тому числі – музичної (В. Іванов, Л. Масол, О. Михайличенко, Г. Падалка, О. Ростовський, О. Рудницька, Т. Танько, С. Уланова, К. Шамаєва та інші);

– праці з історії музичної культури (Л. Архимович, Н. Герасимова-Персидська, М. Грінченко, Л. Корній, О. Сохор, О. Цалай-Якименко, К. Шамаєва, Л. Шреєр-Ткаченко, Т. Шеффер, І. Юдкін, М. Юрченко та ін.), культурологів (М. Семчишин, М. Попович та інші);

– наукові концепції з питань історичного краєзнавства (Т. Демченко, Л. Масол, Г. Самойленко), регіонального музикознавства (О. Васюта, Л. Дорохіна, Т. Ляшенко, В. Малиневська та інші).

Методи дослідження: теоретичний аналіз, синтез, систематизація та класифікація архівних і друкованих джерел; хронологічно-системний і проблемно-пошуковий; історико-ретроспективний та порівняльно-зіставний методи; феноменологічний; проблемно-генетичний аналіз прогнозування його творчого розвитку історичного досвіду за сучасних умов.

Джерельна база дослідження охоплює архівні матеріали та рукописні документи із фондів державного архіву Чернігівської області (фонди 128, 229, Р-342, 375, 679, 757, 758, 759, 778, 779, 807, 811, 813, 820, 833, 865, 939, 980, 1038) та його відділу в місті Ніжині (фонди 340, 342, 1105, 1127, 1229, 1263, 1267, 1353, 1356, 1359, 1367, 1404, 1405, 1406, 1409, 1410, 6121). Архівна колекція Чернігівщини доповнена фондами Центрального державного історичного архіву України в місті Києві (фонди 51, 64, 442, 707, 830, 884, 1191, 1439, 2162). Важливими для досліджуваної проблеми стали документальні матеріали Центральної наукової бібліотеки НАН України ім. В. Вернадського (Відділ рукописів, м. Київ. Використано фонди: Ф. X (Чернігівщина), Ф. 12 (Фонд В. Модзалевського), Ф. II (Архів Галаганів), Ф. XXXIX (Архів П. Козицького), Ф. 132 (Архів Ф. Д. Проценка), Ф. 179 (Архів А. Степовича)).

У процесі дослідження широко послуговувалися публікаціями періодичних видань ХІХ – початку ХХ ст., а саме: «Вестник воспитания», «Журнал для воспитания», «Церковно-приходская школа», «Киевская старина», «Русская школа», «Северная пчела», «Для народного учителя», «Музыка»; тогочасними та сучасними регіональними періодичними та бібліографічно-довідковими виданнями, сучасною українською періодичною пресою: часописами «Шлях освіти», «Народна творчість та етнографія», «Рідна школа», «Український історичний журнал», «Українська культура», «Мистецтво та освіта».

Хронологічні межі дисертації охоплюють XVIII – XIX ст. *Нижній* хронологічний рубіж визначено часом відкриття Чернігівського колегіуму (1700 р.), що кардинально позначилося на всіх сферах життя краю, у тому числі – на культурі та шкільництві. *Верхня* межа зумовлена політичними й соціальними подіями, що сприяли реконструкціям в освітній, культурній та церковній галузі Чернігівського краю. Із метою ґрунтовного вивчення окремих явищ культурно-освітнього життя губернії та надання дослідженню більшої наукової вірогідності в низці випадків верхня хронологічна межа розширюється до початку XX ст.

Наукова новизна й теоретичне значення здобутих результатів полягає в тому, що *вперше* здійснено комплексний аналіз становлення музичної освіти й виховання дітей і молоді на Чернігівщині впродовж XVIII – XIX ст., розкрито передумови розвитку цього процесу (прийняття християнства, поширення писемності, практика складання навчально-співацької літератури, упровадження засад європейської музичної педагогіки, просвітницька діяльність гуртка чернігівських церковних діячів Л. Барановича, Дм. Ростовського, І. Максимовича, І. Галятовського та ін.).

Виокремлено та науково обґрунтовано етапи розвитку цього регіонального процесу в межах наукового дослідження: перший етап – «аматорсько-професійний» (початок XVIII ст. - 1785 р.) – характеризувався утворенням культурно-освітнього середовища регіону та взаємопоеднання засад аматорської та професійної музичної освіти дітей і молоді; другий – «офіційно-організаційний» (1786-1863 рр.) – етап офіційного впорядкування системи державної освіти і визначення ефективних напрямів музично-виховної роботи з молоддю; третій етап – «громадсько-педагогічний» (1864-1883 рр.) – відбиває поширення громадсько-культурного руху в губернії, його вплив на державну освітню політику, що позначилося на вдосконаленні форм музичного навчання і виховання молоді, четвертий – «просвітницький» (1884-початок XX ст.) – етап найбільшої активізації форм залучення молоді краю до національної культури (товариства «Громада», «Просвіта») та музично-просвітницької роботи серед населення губернії; поетапно проаналізовано особливості організації та змісту музичної освіти й виховання дітей і молоді, розкрито методи та форми музичного навчання й виховання на Чернігівщині в зазначених історичних межах.

Уточнено й доповнено статистику народної освіти даними про чисельність охоплення учнів народних училищ заняттями співом та участю в учнівських хорах; здійснено наукову інтерпретацію найважливіших тенденцій розвитку музичної освіти на Чернігівщині (пріоритет духовного та морально-релігійного компонента виховання; церковного співу як засобу формування духовності молоді; збереження регіонального культурного чинника у вихованні учнівської молоді й у структурі підготовки вчителів; запровадження різноманітних форм організації музичної освіти й виховання молоді).

Подальшого розвитку дістали питання внеску діячів освіти, культури й меценатів краю в розвиток шкільної музичної освіти; можливості творчого

використання регіонального досвіду музичного виховання в сучасній освіті (урізноманітнення спектру форм просвітницької діяльності учнівської та студентської молоді: благодійних концертів, мистецьких, історико-етнографічних студентських товариств тощо; розширення форм музично-просвітницької діяльності завдяки залученню громадськості регіону, спонсорів і меценатів до проблем відродження культурних традицій краю і формування духовності молоді).

До наукового обігу введено 75 архівних і рукописних джерел, пов'язаних із діяльністю закладів початкової освіти щодо навчання учнів співу та музики; розкрито музичну практику багатьох приватних гімназій, пансіонів, відомостей про які донині бракує в науковій літературі.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що отриманими в результаті наукового пошуку теоретичними положеннями, фактичним матеріалом про особливості організації та форм музичної освіти на Чернігівщині, послуговувалися при читанні лекцій із методики музичного виховання Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя протягом 2007-2009 рр. (довідка № 04 від 25.09. 2009 р.).

Розроблений дисертанткою спецкурс «Музична освіта і виховання дітей та учнівської молоді на Чернігівщині (XVIII – XIX ст.)» *упроваджено* в практику Глухівського державного педагогічного університету імені Олександра Довженка (довідка № 799 від 03.04. 2009 р.), Інституту мистецтв Київського національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова (довідка № 824-28/03 від 16.09. 2009 р.).

Проаналізований та узагальнений позитивний досвід музичної освіти Чернігівщини може стати змістом освіти у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації при вивченні курсів «Історія педагогіки», «Методика музичного виховання», «Історія української культури», «Історія України», «Ознайомлення дітей із суспільним довкіллям», ним можуть послуговуватися студенти в процесі підготовки курсових та дипломних робіт.

Вірогідність і наукова обґрунтованість основних положень і результатів дослідження забезпечується широким використанням значної кількості архівних матеріалів, запровадженням методів наукової ідентифікації та зіставно-порівняльного аналізу літературних та архівних джерел, комплексним розглядом проблеми з педагогічних, мистецтвознавчих, етнографічних, історико-краєзнавчих позицій, співвіднесенням регіональних досягнень у галузі музичного виховання в сучасну теорію та практику педагогіки.

Апробація результатів дослідження здійснювалася шляхом їх обговорення на засіданнях кафедри дошкільної освіти, музичної педагогіки та хореографії, ученої ради Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя; висвітлювались у виступах на Міжнародних науково-практичних конференціях – «Національна система освіти та виховання в Україні: історія, теорія, практика» (м. Київ, 2006 р.), «Бандурне мистецтво XXI століття: тенденції та перспективи розвитку» (м. Київ, 2006 р.),

«Актуальні проблеми музичної освіти та виконавства» (м. Ніжин, 2007 р.), «Слов'янське музичне мистецтво в контексті європейської культури» (м. Вінниця, 2007 р.), «Інновації у вищій освіті» (м. Ніжин, 2007 р.), «Україна в євроінтеграційних процесах» (м. Київ, 2008 р.); усеукраїнських «Магістратура на сучасному етапі розвитку освіти в Україні» (м. Київ, 2006 р.), «Професіоналізм педагогічних кадрів дошкільної освіти: сучасні підходи, концепції, досвід» (м. Ніжин, 2006 р.), «Магістратура в світлі програми участі України в Болонському процесі» (м. Київ, 2007 р.), «Актуальні питання проблеми формування здорового способу життя учнівської та студентської молоді» (м. Ніжин, 2007 р.), «Магістратура: творчі пошуки і здобутки в умовах участі України в Болонському процесі» (м. Київ, 2008 р.), «Сучасна мистецька освіта: проблеми, технології, перспективи» (м. Ніжин, 2008 р.), «Магістратура: творчі пошуки і здобутки в умовах участі України в Болонському процесі» (м. Київ, 2009 р.), «Сучасне дошкілля: реалії та перспективи» (м. Київ, 2009 р.); звітних наукових конференціях кафедри дошкільної освіти Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, шляхом публікації наукових робіт, у яких відображено основні положення дисертації.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження опубліковано у 16 наукових і науково-методичних статтях, із них – 10 у наукових фахових виданнях ВАК України, 3 – у інших виданнях, 4 – матеріали конференцій. Загальний обсяг авторського доробку з теми дослідження становить 7,5 друк. арк.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи – 263 сторінки, з них – 202 сторінки основного тексту. Список використаних джерел охоплює 35 сторінок – 371 позицію; із них – 266 літературних, 95 архівних та 10 рукописних джерел. Дисертація містить 11 таблиць, 2 рисунки та 7 додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, обумовлено його хронологічні межі та схарактеризовано джерельну базу, сформульовано об'єкт, предмет, мету, завдання та методи дослідження, висвітлено його теоретичні засади, розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення роботи, наведено дані про апробацію та впровадження результатів дослідження.

У першому розділі **«Теоретичні основи музичної освіти та виховання дітей і молоді на Чернігівщині»** розглянуто витoki, історичні та педагогічні передумови розвитку музичної освіти на Чернігівщині, здійснено аналіз особливостей організації та змісту музичної освіти й виховання дітей і молоді; визначено та схарактеризовано етапи в зазначених історичних межах (XVIII – XIX ст.).

На підставі вивчення наукової літератури встановлено, що витoki розвитку музичної освіти Чернігівщини, починаючи від княжих часів, були заґрунтовані побутовим життям населення краю і виявлялися у проведенні обрядів, ритуалів, в організації дозвілля засобами співу, музикування тощо. Безперечний вплив на розвиток музичної освіти мали народні музично-виховні традиції, становлення центрів освіти, якими були княжі двори чернігівської знаті та монастирі. Саме тут визначалися специфічні властивості музичної педагогіки періоду XI-XIII ст.: підготовка виконавських кадрів, розвиток цілеспрямованого музичного навчання дітей і молоді основ церковного співу.

Історичними передумовами розвитку музичної освіти стало прийняття християнства, освітня та культурно-просвітницька діяльність Чернігівської єпархії (992 р.) щодо відкриття шкіл при монастирях, у яких традиційно залучалися до музичного виховання широкі верстви населення, у тому числі – діти й молодь.

У дослідженні на підставі вивчення історико-педагогічної та мистецтвознавчої літератури з'ясовано, що Чернігівщина в історично ранні терміни опанувала основи практики західноєвропейського багатоголосся та набула пріоритетних позицій у справі поширення духовної освіти й культури на теренах України. Показником високого рівня розвитку музичної освіти в регіоні, показником ранньої професіоналізації її співацького напрямку, музично-освітньою традицією стало створення регіональної нотно-методичної літератури (ірмологіонів) та зразків церковних розспівів, що мають історичну назву «чернігівських». Установлено, що вагомий вплив на розвиток музичного виховання на Чернігівщині мали реформаторські гуманістичні ідеї церковних діячів краю Дм. Ростовського (Данила Туптала), Л. Барановича, І. Максимовича С. Яворського, І. Галятовського та ін. щодо посилення естетичного змісту музичної освіти та становлення засад музичного виховання учнівської молоді.

Проведений історико-педагогічний аналіз дозволив у межах досліджуваного періоду виокремити чотири етапи розвитку музичної освіти на Чернігівщині. В основу визначення етапів даного процесу на Чернігівщині покладено історичні, соціальні, структурно-змістові зміни у динаміці розвитку шкільництва краю, зумовлені впливом культурно-громадського життя та розвитком професійної музичної освіти регіону.

Перший – *аматорсько-професійний* етап (початок XVIII ст. – 1785 р.) – у дослідженні представлено як етап формування культурно-освітнього середовища Чернігівського регіону та взаємопоєднання засад аматорської та професійної музичної освіти дітей і молоді.

З'ясовано, що цей етап характеризувався тим, що були відсутні нормативних документів, які б регулювали зміст музичного навчання в усіх закладах тогочасного шкільництва. Аналіз теоретичної бази дає підстави стверджувати, що метою музичного виховання на першому етапі відповідно до стану тогочасної музично-педагогічної думки й

рівня розвитку культури в Чернігівському регіоні було формування духовної культури молоді засобами музичного мистецтва (церковний спів та гра на музичному інструменті).

Визначено, що посилення уваги суспільства до проблеми якості освіти молоді, зростання соціально-культурних запитів населення Чернігівщини в II половині XVIII ст. сприяло формуванню найбільшої на Лівобережжі України мережі нижчих закладів освіти (полкові, козацькі та парафіяльні школи), відкриттю приватних навчальних закладів (пансіонів) та першого в краї вищого навчального закладу – Чернігівського колегіуму (1700 р.), що надало тогочасній музичній освіті Чернігівщини масового характеру.

З'ясовано, що зміст регіональної музичної освіти на цьому етапі передбачав опанування церковного співу та основ музичної грамоти (у всіх тогочасних ланках шкільництва), а також навчання гри на музичному інструменті (у пансіонній та домашній освіті), вироблення таких навичок практичної діяльності, як регентська практика й репетиторство (у Чернігівському колегіумі). У діяльності навчальних закладів краю визначилися впорядковані форми організації музичного навчання (урок, вільне відвідування церкви) та виховання учнів (весняні рекреації, хорівий спів у церкві сумісно з дорослими).

У процесі наукового пошуку встановлено, що активний розвиток засад професійної музичної освіти був зумовлений потребами Московського Двору та Придворної Імператорської капели у виконавських кадрах. У роботі проаналізовано специфіку практики співацьких наборів та діяльності Глухівської школи співу та інструментальної музики XVIII ст. щодо організації музично-професійної підготовки молоді. Зазначено, що практикою Глухівської музичної школи XVIII ст. було створено оригінальну художньо-виконавську організацію (викладання співу, гри на музичних інструментах і хореографії), що є чинником історично раннього визначення форм сучасної мистецької фахової освіти дітей і молоді, основи якої було репрезентовано музичною практикою Чернігівщини.

Установлено, що на першому етапі продовжували функціонувати музичні організаційні об'єднання аматорського спрямування, сформовані в попередні десятиліття – музичні цехи, троїсті музики та школи кобзарів і лірників, хори при монастирях тощо. У II половині XVIII ст. самостійними елементами системи музичної освіти регіону визначаються військові оркестри та капели панських маєтків.

У дослідженні визначено, що на першому етапі музична освіта Чернігівщини характеризувалася активним запровадженням засад західноєвропейської педагогіки в шкільництві та практиці професійно-виконавської підготовки молоді. Здобутками музичної освіти і виховання дітей і молоді на Чернігівщині можна визначити закладання основ благодійництва та меценатства в галузі музичної культури й освіти; запровадження практики складання навчально-співацької літератури (Г. Головня, Г. Баранович); утворення мережі кобзарських осередків із власною виконавською школою та потужними музично-виховними традиціями, що донині не втратили своєї актуальності.

З'ясовано, що розвиток музичної освіти Чернігівщини на цьому етапі відбувався не без суттєвих помилок: не було єдиної державної політики у галузі музичної освіти; спостерігалось значне зменшення вчительського корпусу після заборони вчительської

діяльності мандрівних дяків (1772 р.); неприродність підготовки малолітніх виконавців у практиці панських капел.

Другий етап – *офіційно-організаційний* (1786 – 1863 рр.) – обґрунтовується в дослідженні як етап офіційного становлення державної системи освіти західноєвропейського типу з обов'язковим вивченням предмета «Співи». На цьому етапі було прийнято низку нормативних документів, у яких питання музично-естетичного виховання учнів розглядались у контексті регламентування діяльності навчальних закладів. У світській освіті такими нормативними документами стали «Статути» 1776 р. та 1804 р. Указами Священного Синоду 1836 р. та 1837 р. було визначено необхідність посилення релігійного змісту освіти молоді в навчальних закладах духовного відомства та залучення учнів до духовно-просвітницької роботи засобом співу в церковному хорі.

Визначено, що метою регіональної музичної освіти на другому етапі став пошук ефективних форм і напрямів роботи з учнівською молоддю. Зазначено, що в ці роки в навчальних закладах губернії початкової ланки зберігався традиційний зміст музичної освіти (церковний спів). У відкритих на початку ХІХ ст. гімназіях краю зміст музично-естетичного виховання учнів був спрямований на урізноманітнення форм позааудиторної роботи в гімназіях (хоровий спів, театральні гуртки, інструментальні колективи, етнографічні дослідження, літературно-музичні вечори).

Дослідженням установлено, що здобутками музичної освіти означеного етапу є впорядкування державної освітньої системи освіти; збереження окремих форм музичної освіти першого етапу (домашнє навчання музики, співацькі набори) та музично-організаційних об'єднань (панські капели, кобзарські школи), що надало музичній освіті краю рис традиційності; визначення змісту роботи з учнівською молоддю в аудиторних (урок та вільне відвідування церкви) та позааудиторних формах роботи

Зазначено, що негативний вплив на розвиток музичної освіти на Чернігівщині на другому етапі мало: суттєве скорочення мережі закладів нижчої освіти (козацькі, парафіяльні, дяківські школи); помітний занепад у галузі меценатської підтримки освіти; недостатній рівень забезпечення шкіл учительськими кадрами та якості викладання церковного співу.

Третій – *громадсько-педагогічний* етап (1864 – 1883 рр.) – характеризується як етап активізації громадсько-культурного руху в губернії, його вплив на державну освітню політику, що суттєво позначилося на вдосконаленні форм навчання й виховання молоді засобами музики.

Нормативна основа музичної освіти визначалася «Положеннями» 1864 р. та 1874 р., постановою уряду «Про церковний спів» (1866 р.), «Статутом гімназій та прогімназій» (1864 р.).

На підставі аналізу історико-педагогічної літератури, документальних та архівних джерел визначено, що метою музичної освіти на Чернігівщині на третьому етапі було підвищення ролі співу та музики у навчанні та вихованні учнівської молоді. Активізація мистецького життя краю з початком третього етапу розвитку музичної освіти на Чернігівщині (60-ті роки ХІХ ст.), культурно-просвітницької та освітньої діяльності єпархіальних органів, становлення демократичних форм освіти народу сприяли усвідомленню населенням краю ролі музичного мистецтва у вихованні молоді.

Визначено, що особливістю розвитку музичної освіти початкової ланки Чернігівщини на цьому етапі було поступове збільшення училищ, де викладався як церковний, так і світський спів. Розширення змісту

предмета «Співи» відбувалося завдяки введенню до навчального репертуару поспівок, нескладних вправ, російських народних пісень.

До позитивних змін, що відбулися в регіональній музичній освіті в ці роки, слід віднести упровадження земств; покращення рівня забезпечення училищ краю нотною та навчально-методичною літературою; відродження традицій меценатства та приватної просвітницької ініціативи (Г. Галаган, П. Коробка, В. Кочубей, В. Тарновський, Ф. Терещенко та ін.); активізацію участі сільської громади краю у створенні учнівських хорів.

Гальмівними факторами етапу, що визначається, можна вважати необов'язковість предмета «Співи» та брак навчальних програм із цієї дисципліни.

Четвертий – *просвітницький* етап (1884 – початок ХХ ст.) – визначено як етап найбільшої активізації форм залучення учнівської молоді до форм національної культури («Громада» та «Просвіта») та музично-просвітницької роботи серед населення губернії.

З'ясовано, що розвиток музичної освіти в Чернігівському регіоні перебував у ці роки під впливом дій таких законодавчо-освітніх документів, як «Правила про церковнопарафіяльні школи» (1884 р.), «Правила для шкіл грамоти» (1891 р.), «Положення про вищі початкові училища» (1912 р.) тощо. Визначено, що навчання учнів церковного співу набуло більш змістовного характеру з затвердженням програм, виданих Священним Синодом (1886 р., 1897 р. та 1898 р.) та авторських програм із навчання церковного співу Н. Брянського, О. Карасьова, С. Миропольського.

На основі аналізу історико-педагогічної літератури, регіональних видань досліджуваного періоду, архівних джерел визначено, що метою музичної освіти на Чернігівщині було залучення дітей і молоді до форм музичного просвітництва для їхнього духовного збагачення та удосконалення виконавських навичок.

Доведено, що на четвертому етапі в гімназіях краю посилилася увага до якості змісту музично-естетичного виховання. У музично-виховній практиці як державних, так і приватних гімназійних закладів було створено найкращі умови для збереження та відтворення багатьох традицій, набутих регіональною культурою на попередніх етапах. Увагу питанням виховання в учнівській молоді поваги та інтересу до минулого і культурної спадщини рідного краю приділяли видатні чернігівські історики та краєзнавці О. Лазаревський, В. Модзалевський, П. Куліш та ін., а також діячі національної культури й освіти, життя яких було пов'язано з Чернігівським краєм – Л. Глібов, Б. Грінченко, С. Русова та О. Русов, М. Коцюбинський та ін.

Визначено, що в Чернігівській єпархії на цьому етапі активно діяли аматорсько-хорові осередки, функціонувало близько 300 церковно-співочих хорів лише з учнів церковнопарафіяльних шкіл. Залучення учнів закладів елементарної освіти до музично-просвітницьких форм Братського хорового руху стало важливим напрямом відродження духовних традицій краю, зокрема традиції хорового виконавства, започаткованої за часів діяльності архієрейського хору Лазаря Барановича, Глухівської співацької школи тощо. Як активно дієві форми підтримки музичної освіти та просвіти населення

губернії визначилися заходи, що проводилися Братством св. Михаїла князя Чернігівського за участі дітей та учнівської молоді.

На підставі аналізу документальних й архівних джерел дисертанткою визначено динаміку залучення учнів народних училищ до занять співами та їхньої участі в шкільних хорах (на 3 та 4 етапах) по всіх 15 повітах Чернігівської губернії. Дані про це представлено в тексті дисертації в Табл.1.6 та Табл.1.10.

Отже, проведене дослідження теоретичних основ музичної освіти і виховання дітей і молоді на Чернігівщині (XVIII – XIX ст.) дає підстави стверджувати, що у зазначений період музична освіта краю характеризувалася розширенням форм музично-виховної та музично-просвітницької роботи з дітьми та учнівською молоддю.

У другому розділі **«Практика музичної освіти та виховання дітей і молоді в навчальних закладах Чернігівщини»** на підставі вивчення архівних джерел, наукової літератури, періодичних видань проаналізовано еволюцію змісту, форм, методів і характерних тенденцій музичної освіти й виховання в системі шкільництва Чернігівської губернії на визначених етапах; розглянуто особливості використання музики в структурі тогочасної підготовки педагогічних кадрів краю; запропоновано напрями використання музично-педагогічного досвіду Чернігівщини в сучасній освітній практиці.

Визначено, що основою методики навчання співу учнів було повторення музичного матеріалу з голосу вчителя та вивчення основ нотної грамоти. Запорукою гарного навчання слугували музичні дані вчителя та розуміння ним ролі правильного показу матеріалу: дикції, дихання, розподілу за цезурами. У школах краю в дореволюційний період процес музичного навчання будувався на логічному переході від простого до більш складного, від легкого – до такого, що становить певні труднощі у вивченні. У багатьох народних школах краю практикувалося навчання співу за різними методиками (нотолінійна, буквена та цифрова) (3, 4 етапи). Серед училищ, вчителі яких на початку 70-х рр. XIX ст. найбільш успішно запроваджували цифрову методичну систему Ше-Ве, було Оленівське однокласне училище Козелецького повіту, а також більшість шкіл Борзенського повіту.

Аналіз діяльності навчальних закладів губернії дає підстави визначити, що провідними *формами* навчання учнів співу були шкільна (вільні відвідування церкви й уроки співу), позаурочна (хор, театральний гурток, оркестр) та позашкільна (участь в об'єднаних хорових колективах, віншувальних заходах, відвідання міських концертів, прогулянки під супровід духового оркестру, весняні рекреації, свята, екскурсії з відвіданням культових закладів і концертних залів тощо).

Уставлено, що в музичній практиці навчальних закладів Чернігівщини простежується динаміка запровадження *методів* навчання співу від методів практичної групи – навчання з голосу та по слуху (на 2 етапі) і до більш широкого запровадження групи наочних методів – слухання інших, графічне зображення звукоряду (драбинка) та системи нотного запису – нотолінійна, циферна та буквена (на 4 етапі). У процесі дослідження визначено характерні *тенденції*

музичної освіти на Чернігівщині: пріоритет духовного та морально-релігійного компонента виховання; використання церковного співу як засобу формування духовності молоді; збереження регіонального культурного чинника у вихованні молоді й у структурі підготовки учителів; залучення різноманітних форм організації музичної освіти й виховання молоді; культурно-просвітницьку орієнтацію музичного виховання.

Визначено, що в елементарних школах краю духовного відомства зміст занять визначався програмами з церковного співу, затвердженими Навчальним комітетом при Священному Синоді, що були обов'язковими (4 етап). Програмам була властива логічність, доступність у викладенні музичного матеріалу, вони вміщували значну частину необхідного репертуару. Змістом занять зі співу, як визначено з аналізу навчальних програм, посібників та добірок репертуару, було також вивчення нескладних дитячих пісень духовних творів видатних композиторів, уродженців Чернігівщини Д. Бортнянського та М. Березовського.

Аналіз діяльності закладів реальної та професійної освіти дав підстави свідчити, що в більшості з них учнівська молодь не була вилучена з музично-виховного процесу. Змістом виховної роботи з учнями було передбачено залучення їх до участі в концертах, музичних вечорах, святкових музичних заходах, а також до проведення таких специфічних регіональних міських заходів, як спільні учнівські та дитячі Різдвяні ялинки, що влаштовувалися Братством св. Михаїла князя Чернігівського на початку ХХ ст.

Змістом виховної роботи з учнями гімназій, окрім улаштування літературно-музичних вечорів, було також проведення благодійницьких концертів, музично-виховних заходів патріотичного спрямування, знайомство із творчістю кобзарів Чернігівщини. Особливістю організації музично-виховної роботи з учнями чоловічих гімназій була практика проведення музично-етнографічних досліджень.

З'ясовано, що найбільш гострою проблемою розвитку музичної освіти на Чернігівщині впродовж ХІХ ст. було забезпечення шкіл губернії висококваліфікованими кадрами вчителів співу. Установлено, що найбільш дієвою формою перепідготовки вчителів співу та регентів на Чернігівщині наприкінці ХІХ ст. були педагогічні курси церковного співу. Значний внесок у їх організацію зроблено відомим на той час у Російській імперії регентом, педагогом-методистом, автором кількох підручників О. Карасьовим.

Як показали й результати дослідження, теоретичні ідеї та практичний досвід музичної освіти Чернігівщини ХVІІІ - ХІХ ст. можуть бути творчо осмислені й реалізовані на нинішньому етапі розвитку суспільства в таких аспектах: підвищення ролі музичного мистецтва у формуванні особистості за складних економічних та соціальних умов; поширення теоретичних знань про музично-педагогічний досвід Чернігівщини; урізноманітнення спектру форм просвітницької діяльності учнівської та студентської молоді (благодійних концертів, мистецьких, історико-етнографічних студентських товариств тощо); організація дозвілля вихованців засобами регіональної культури

(фольклорно-регіональні свята, музично-виховні заходи, зустріч із митцями краю); розширення форм музично-просвітницької роботи завдяки залученню меценатів і спонсорів до проблем відродження культурно-освітніх традицій краю та формування духовності молодого покоління.

До позитивних тенденцій музичної освіти Чернігівщини, що залишаються актуальними для сучасної практики підготовки студентів вищих навчальних закладів за спеціальністю «Педагогіка і методика середньої освіти. Музика», можна віднести запровадження різноманітних форм організації музичної освіти та виховання молоді; культурно-просвітницька орієнтація музичного виховання; збереження регіонального культурного чинника у вихованні молоді та підготовці майбутніх учителів.

Узагальнення результатів науково-педагогічного пошуку, аналіз широкої джерельної бази дає підстави для таких **висновків**:

1. Витоками розвитку музичної освіти та виховання дітей і молоді на Чернігівщині стали народні музично-виховні традиції, становлення основних форм музичної культури (усна народна творчість, музикування при дворах чернігівської знаті, церковний спів).

1.1. Історичними передумовами розвитку музичної освіти визначилися: прийняття християнства, зміни соціально-політичних формацій (полонізація краю, входження до складу Московської держави, утворення Гетьманщини, запровадження та скасування кріпаччини).

1.2. Педагогічними передумовами розвитку музичної освіти та виховання дітей і молоді на Чернігівщині слід назвати поширення писемності (у тому числі – музичної), історично раннє впровадження засад європейської музичної педагогіки, запровадження практики складання навчально-співацької літератури (ірмологіони, стихирарі) для навчання молоді церковного співу та поширення музичної грамоти, просвітницьку діяльність гуртка чернігівських церковних діячів Л. Барановича, Дм. Ростовського, І. Максимовича, І. Галятовського та інших.

2. У процесі дослідження виокремлено й науково обґрунтовано етапи розвитку музичної освіти та виховання дітей і молоді на Чернігівщині у зазначених історичних рамках дисертаційного дослідження:

- *аматорсько-професійний* (початок XVIII ст.-1785 р.) етап, що визначається формуванням культурно-освітнього середовища регіону та взаємопоеднання засад аматорської та професійної музичної освіти дітей і молоді;

- *офіційно-організаційний* (1786-1863 рр.) – етап офіційного впорядкування системи державної освіти і визначення ефективних напрямів музично-виховної роботи з молоддю;

- *громадсько-педагогічний* (1864-1883 рр.) етап характеризується поширенням громадсько-культурного руху в губернії, його впливом на державну освітню політику, що позначилося на вдосконаленні форм музичного навчання і виховання молоді;

- *просвітницький* (1884-початок XX ст.) – етап найбільшої активізації форм залучення молоді краю до національної культури (товариства

«Громада», «Просвіта») та музично-просвітницької роботи серед населення губернії.

2.1. Розкрито особливості організації та змісту музичної освіти на визначених етапах її розвитку. Установлено, що музична освіта Чернігівщини впродовж XVIII – XIX ст. зазнала значних змін у становленні форм її організації, зокрема – у розширенні мережі навчальних закладів. До середини XIX ст. в шкільництві краю спостерігалось збереження регіональних музично-виховних традицій і форм освіти, змістом яких були музика і спів (приватні навчальні заклади та домашнє навчання музики). Практика музичної освіти в переважній кількості закладів різних освітніх ланок визначалася вивченням основ церковного співу й теорії музики. Зміст музичного виховання багатьох форм організації музичної освіти передбачав збагачення духовного світу молоді засобами музичного мистецтва. Доведено, що стан загальної музичної освіти в навчальних закладах нижчої та середньої ланки визначався досить високим рівнем. Завдяки відкриттю широкої мережі народних шкіл (із 1864 р.) і закладів елементарної освіти духовного відомства (із 1884 р.) значна кількість дітей і молоді краю навчалася співу. Про широке розповсюдження учнівської співацької практики є створена на Чернігівщині на початку XX ст. найбільша в Україні хорова мережа (близько 300 учнівських хорів).

2.2. Організаційно-змістовими особливостями музично-освітнього процесу в навчальних закладах Чернігівщини визначено зміну статусу «Співів» від предмета, що вивчався за наявності фінансових можливостей, до обов'язкового для усіх учнів; розширення форм музичної діяльності учнів; запровадження форм музично-просвітницької діяльності в організації навчально-виховного процесу.

3. На підставі аналізу широкого кола архівних, документальних джерел, тогочасної педагогічної преси та матеріалів регіональних періодичних видань визначено засади практики – форми, методи й характерні тенденції музичної освіти та виховання в досліджуваній період.

3.1. Визначено особливості запровадження форм музичної освіти: шкільна (урочна з вільним відвідуванням церкви, обов'язковими або необов'язковими предметами «Співів» та «Музика»), позаурочна (хор, театральний гурток, оркестр) та позашкільна (участь в об'єднаних хорових колективах, віншувальних заходах, відвідування міських концертів, прогулянки під супровід духового оркестру, весняні рекреації, свята, екскурсії з відвіданням культових закладів та концертних залів тощо).

3.2. Установлено, що в навчанні учнів початкової ланки запроваджувалися переважно такі методи, як-от: «спів з голосу» вчителя, інших дітей та спів із аркуша; ознайомлення з різними системами нотного запису; методів вивчення та виконання на уроці співу різножанрових творів: церковних піснеспівів, народних пісень тощо. У роботі із учнями навчальних закладів середньої ланки запроваджувалися такі методи, як спів інтервалів, письмові вправи (диктант), гармонізація та складання музичних творів,

виконання дитячих та народних (російських та українських пісень), участь у музичних заходах (концерти, свята, музичні вечори тощо). За архівними документами, серед методів виховання тогочасної музичної практики Чернігівщини були морально-релігійна бесіда; привчання, наставляння, заохочення та покарання, приклад.

3.3. Доведено, що найбільшою проблемою організації музично-освітньої справи на Чернігівщині впродовж століть було забезпечення шкіл кадрами вчителів співу.

4. У дослідженні визначено, що характерними тенденціями розвитку музичної освіти на Чернігівщині слід назвати пріоритет духовного та морально-релігійного компонента педагогічного процесу; запровадження церковного співу як засобу формування духовності молоді; збереження регіонального культурного чинника у вихованні молоді та в структурі підготовки вчителів; запровадження різноманітних форм організації музичної освіти та виховання молоді; культурно-просвітницьку орієнтацію музичного виховання. Обґрунтовано перспективи творчого використання позитивного досвіду музичної освіти й виховання дітей та учнівської молоді на Чернігівщині в сучасній вищій школі. На основі узагальнення результатів наукового пошуку розроблено й упроваджено в навчально-виховний процес ряду ВНЗ України авторський спецкурс «Музична освіта і виховання дітей та учнівської молоді на Чернігівщині (XVIII – XIX ст.)».

Дисертаційна робота не претендує на вичерпний, усебічний аналіз проблем музично-педагогічної спадщини окремого історико-культурного регіону. Перспективами подальшої розробки порушеної проблеми дослідження визначено такі теми: музично-просвітницька діяльність студентської молоді як засіб формування духовності; роль народної ініціативи в підтримці культурних та освітніх традицій регіону; формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів у процесі засвоєння музично-педагогічного досвіду рідного краю.

Основний зміст дисертації відображено в таких публікаціях:

I. Статті у наукових фахових виданнях

1. Матвієнко С. І. Дошкільне виховання в науково-педагогічній структурі Ніжинської вищої школи: історичний аспект / Матвієнко С. І. // Наукові записки НДПУ імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – 2003. – № 1. – С. 150-154.

2. Матвієнко С. І. Музичне виховання молоді засобами православної музики в гімназіях Чернігівщини (поч. XIX ст.) / С. І. Матвієнко // Гуманітарний вісник ДВНЗ Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди. Науково-теоретичний збірник. – Переяслав-Хмельницький. – 2006. – № 11. – С. 76-80.

3. Матвієнко С. І. Розвиток музично-педагогічних ідей в освітніх закладах України (до XX ст.) / С. І. Матвієнко // Вісник Київського міжнародного університету. Серія: педагогічні науки. – 2007. – № 8. – С. 210-224.

4. Матвієнко С. І. Музичне виховання в навчальних закладах Чернігово-Сіверщини у XVIII ст. / Матвієнко С. І. // Наукові записки Ніжинського держ. ун-ту імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – 2007. – № 1. – С. 124-129.

5. Матвієнко С. І. Музичне виховання в приватних жіночих гімназіях Чернігівщини (початок XX ст.) / Матвієнко С. І. // Вісник Київського міжнародного університету. Серія: педагогічні науки. – 2007. – № 10. – С. 170-181.

6. Матвієнко С. І. Використання регіонального музично-виховного досвіду в структурі підготовки майбутнього фахівця дошкільної освіти / Матвієнко С. І. // Наукові записки Ніжинського держ. ун-ту імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – 2007. – № 4. – С. 16-19.

7. Матвієнко С. І. Вплив західноєвропейської культури на розвиток музично-освітніх процесів на Чернігово-Сіверщині (II пол. XVII – поч. XVIII ст.) / Світлана Матвієнко // Молодь і ринок. Щомісячний науково-педагогічний журнал Дрогобицького ДПУ ім. І. Франка. – 2008. – № 7-8 (42/43). – С. 156-160.

8. Матвієнко С. І. Використання музики в позаурочній роботі з учнівською молоддю Чернігівщини (кінець XIX – початок XX ст.) / Матвієнко С. І. // Наукові записки Ніжинського держ. ун-ту імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – 2008 – № 2. – С. 152-156.

9. Матвієнко С. І. Залучення учнівської молоді Чернігівщини до музичної етнографії краю: історичний аспект / Матвієнко С. І. // Наукові записки Ніжинського держ. ун-ту імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – 2008. – № 4. – С. 200-204.

10. Матвієнко С. І. Питання вокальної діагностики в практиці співацьких наборів з Чернігово-Сіверщини (XVIII – I пол. XIX ст.) / Матвієнко С. І. // Вісник Київського міжнародного університету. Серія: педагогічні науки. – 2007. – № 12. – С. 100-111.

II. Публікації в інших виданнях

11. Матвієнко С. І. Розвиток музичного виховання у закладах початкової освіти в Чернігівській губернії (60-80-і рр. XIX ст.) / Матвієнко С. І. // Проблеми мистецької освіти. зб. наук.-метод. статей. / Відп. ред. О. Я. Ростовський. – Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2008. – Вип. 2. – С. 213-220.

12. Матвієнко С. І. Естетичне виховання в Чернігівській приватній жіночій гімназії Н. М. Заостровської (початок XX ст.) / Матвієнко С. І. // Проблеми мистецької освіти: зб. наук.-метод. статей. / Відп. ред. О. Я. Ростовський. – Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2008. – Вип. 3. – С. 301-307.

13. Матвієнко С. І. Стан підготовки вчителів співу для загальноосвітніх навчальних закладів Чернігівщини (кін. XIX – поч. XX ст.) / Матвієнко С. І. // Проблеми мистецької освіти: зб. наук.-метод. статей. / Відп. ред.

О. Я. Ростовський. – Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – Вип. 4. – С. 141-150.

III. Навчально-методичний посібник

14. Матвієнко С. І. Музична освіта і виховання дітей та учнівської молоді на Чернігівщині (XVIII – XIX ст.) : [навч.-метод. посіб.] / Матвієнко С. І. – Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – 33 с.

IV. Матеріали конференцій

15. Матвієнко С. І. Кобзарські музично-виховні традиції на Чернігівщині: історичний погляд / С. І. Матвієнко // "Бандурне мистецтво XXI століття: тенденції та перспективи розвитку: зб. матеріалів II Міжнародної наук.-практ. конференції" (Київ, 12-13.10.2006). – К. : ДАКККіМ. – 2006. – С. 42-46.

16. Матвієнко С. І. Музичне виховання в дореволюційних гімназіях Чернігівщини / Світлана Матвієнко // "Слов'янське музичне мистецтво в контексті європейської культури": матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих науковців (2-6.04. 2007). – Вінниця. – С. 12-14.

17. Матвієнко С. І. Особливості навчання співу учнів церковнопарафіяльних шкіл Чернігівської губернії у XIX ст. / Матвієнко С. І. // Історія, теорія та практика музично-естетичного виховання. Матеріали Третього Всеукраїнського науково-практичного семінару / Ред.-упор. С. Дацюк та ін. – Дрогобич: Посвіт, 2009. – С. 21-29.

АНОТАЦІЇ

Матвієнко С. І. Музична освіта та виховання дітей і молоді на Чернігівщині (XVIII – XIX ст.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01. – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2010.

Захищається рукопис, який містить дослідження розвитку музичної освіти на Чернігівщині впродовж XVIII – XIX ст. У дисертації визначено та схарактеризовано основні етапи розвитку цього процесу, його найважливіші тенденції та головні перешкоди; здійснено науковий аналіз форм, методів та характерних тенденцій організації шкільної музичної освіти Чернігівщини, визначено їх динаміку впродовж тривалого історичного періоду.

У дисертації ґрунтовно досліджено особливості навчально-виховного процесу в багатьох навчальних закладах різних типів щодо навчання учнів церковного співу, залучення їх до музично-етнографічної, концертної і музично-просвітницької діяльності, організації дозвілля дітей та учнівської молоді засобами музики. Розкрито роль громадськості та духовенства краю щодо підтримки регіональних традицій у галузі музичного виховання дітей і молоді.

Запропоновано шляхи використання позитивних тенденцій регіональної музичної освіти в структурі підготовки сучасного вчителя музики.

Ключові слова: музична освіта, спів, музичне виховання, діти, молодь, навчальні заклади, Чернігівщина.

Матвиенко С.И. Музыкальное образование и воспитание детей и молодежи на Черниговщине (XVIII – XIX в.). – Рукопись.

Диссертация в виде рукописи на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01. – общая педагогика и история педагогики. Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды, г. Харьков, 2010.

Защищается рукопись, которая содержит исследования развития музыкального образования на Черниговщине на протяжении XVIII – XIX в. Определены исторические и педагогические предпосылки организации в регионе различных форм музыкального образования, а также факторы, которые способствовали развитию данного процесса.

В диссертации определены основные этапы развития музыкального образования на Черниговщине: 1) *любительски-профессиональный* (начало XVIII в.- 1785 г.); 2) *официально-организационный* (1786-1863 гг.), 3) *общественно-педагогический* (1864-1883 гг.), 4) *просветительский* (1884-начало XX в.), дана их характеристика.

Исследуемый исторический период характеризовался для Черниговского региона весомыми политическими и социальными изменениями, которые в значительной степени оказали влияние на дальнейшее развитие его культуры и образования, на формирование Черниговщины как культурного региона с мощными духовными традициями. Благодаря привнесению в музыкальную практику края основ западноевропейской музыкальной педагогики, уже до конца XVIII в. (1й этап) были заложены основы региональной системы музыкального образования, представленные такими организационными объединениями, как цехи музыкантов, кобзарские школы, хоры при монастырях, Черниговский архиерейский хор, полковые, парафияльные школы и т. д.

На первом этапе, в контексте «культурного движения на Москву» (И. Огиенко), в региональном музыкальном образовании детей и молодежи сформировались такие составные, как практика наборов и подготовки молодежи к участию в российских исполнительских коллективах, Глуховская музыкальная школа XVIII в., практика исполнительской подготовки в помещичьих капеллах, особенности организации которых раскрыты в диссертации. Определено, что традиции в области музыкального образования и воспитания молодежи, презентованные Черниговщиной на первом этапе, стали основой дальнейшего развития региональной культуры и музыкального образования.

Автор поэтапно проанализировала особенности постановки учебно-воспитательного процесса многих учебных заведений Черниговской губернии периода XIX в. в рамках изучения предмета «Пение» («Церковное пение»), организации внеурочной музыкально-воспитательной работы и концертной деятельности учащихся. Доказано, что церковное пение служило действенным средством нравственно-религиозного воспитания учащейся молодежи. Охарактеризованы формы и методы музыкальной практики многих учебных заведений губернии, в том числе – формы совместной деятельности учебных заведений различных типов по обеспечению духовно богатого досуга учащихся.

Определено, что основными формами музыкального образования детей и молодёжи были школьная (урочная со свободным посещением церкви, обязательными или необязательными предметами «Пение» и «Музыка» и внеурочная (хор, театральные кружки, оркестры), а также внешкольная (участие в объединенных хоровых коллективах, торжественных мероприятиях, посещение городских концертов, прогулки под сопровождение духового оркестра, весенние рекреации, праздники, экскурсии с посещением культовых заведений, концертных залов и т. п.).

В обучении учеников начальной школы на всех этапах развития музыкального образования губернии использовались методы: «пение с голоса» учителя и других детей; пение с листа, ознакомление с различными системами нотной записи, разучивание и исполнение на уроке пения разножанровых произведений: церковных песнопений, народных песен и так далее. В средних учебных заведениях педагогами использовались такие методы, как: пение интервалов, письменные упражнения (диктанты), гармонизация произведений, создание музыкальных произведений, исполнение детских и народных (русских и украинских песен), участие в музыкальных мероприятиях (концерты, праздники, музыкальные вечера и т. п.).

Раскрыта роль сельской общественности, известных деятелей культуры и меценатов края в улучшении качества процесса воспитания учащейся молодежи Черниговщины средствами музыкального искусства.

Определено, что во всех формах подготовки учителей музыки и пению отводилось важное место; наиболее действенной из них стали педагогические курсы церковного пения, начало которым на Черниговщине было положено выдающимся российским регентом и музыкальным педагогом А.М. Карасёвым (4 этап).

В научный обиход введены не известные донныне архивные документы и материалы, на основании которых определены позитивные тенденции развития процесса музыкального образования и воспитания детей и молодежи на Черниговщине в XIX – начала XX в. Предложены пути использования обозначенных тенденций в современной практике подготовки учителя музыки. Разработанный автором спецкурс "Музыкальное образование и воспитание детей и учащейся молодежи на Черниговщине (XVIII – XIX в.)" в ходе апробации подтвердил необходимость

использования позитивного музыкально-педагогического опыта в условиях нынешнего образовательного процесса.

Ключевые слова: музыкальное образование, пение, дети, молодежь, музыкальное воспитание, общеобразовательные заведения, Черниговщина.

Matvienko S.I. Musical education and upbringing of children and youth in Chernihiv region (XVIII - XIX centuries.)"

Thesis for candidate degree by speciality 13. 00.01. – general pedagogy and history of pedagogy. – Kharkiv National Pedagogical University Named after G.S. Skovoroda, 2010.

The manuscript contains an investigation of the development of musical education in Chernigiv region during the period of the XVIII – XIX th centuries. The main stages and the most important tendencies in the development of this process are determined, the scientific analysis of the forms of organizing musical education is accomplished and the dynamics of their development within a long historical period is defined.

The peculiarities of the educational process in many educational institutions of different types concerning teaching pupils church singing, attracting them to musical-ethnographic, concert and musical-education activities, arranging children's and pupil's leisure by means of music are fully researched in the thesis.

A conclusion about the possibility to use the gained positive region musical-pedagogic experience in the practice of modern higher school is drawn, the ways of its use in professional training of specialists in preschool education are suggested.

Key words: musical education, children, youth, singing, educational institutions, Chernigiv region.